

תרגול השלמה – חוגי פולינומים מעל תחומי שלמות

אי פריקות של פולינומים

משפט 1. יהי F שדה, ויהי $f(x) \in F[x]$ פולינום ממעלה $n \geq 1$. אז ל- f יש לכל היותר n שורשים שונים ב- F .

הערה 2. המשפט לעיל אינו נכון כאשר F אינו שדה. למשל לפולינום $x^2 + x$ יש ארבעה פתרונות בחוג $\mathbb{Z}/6\mathbb{Z}$, ולפולינום x^2 יש אינסוף שורשים בחוג $M_2(\mathbb{R})$.

משפט 3. יהי R חוג חילופי, ויהיו $c \in R$ ו- $f(x) \in R[x]$. אז $f(c) = 0$ אם ורק אם $(x - c) | f(x)$ ב- $R[x]$.

משפט 4. יהי F שדה, ויהי $f(x) \in F[x]$ פולינום ממעלה 2 או 3. אז $f(x)$ אי פריק אם ורק אם אין לו שורשים ב- F .

דוגמה 5. הפולינום $x^3 + x^2 + 2$ אי פריק ב- $\mathbb{F}_3[x]$ כי אין לו שורשים בשדה $\mathbb{F}_3$.

הערה 6. המשפט לעיל אינו נכון לפולינומים ממעלות גבוהות יותר. למשל הפולינום $(x^2 + 1)^2$ פריק ב- $\mathbb{R}[x]$, אבל אין לו שורשים ב- $\mathbb{R}$.

תרגיל 7. יהי פולינום

$$f(x) = a_n x^n + \dots + a_1 x + a_0 \in \mathbb{Z}[x]$$

ונניח שישנו שבר מצומצם $\frac{c}{d} \in \mathbb{Q}$ שהוא שורש של f . הוכיחו ש- $d | a_n$ ו- $c | a_0$.

פתרון. נציב את השורש $\frac{c}{d}$ ונכפיל ב- d^n :

$$f\left(\frac{c}{d}\right) = a_n \left(\frac{c}{d}\right)^n + \dots + a_1 \left(\frac{c}{d}\right) + a_0$$

$$0 = a_n c^n + \dots + a_1 c d^{n-1} + a_0 d^n$$

$$-a_0 d^n = a_n c^n + \dots + a_1 c d^{n-1} = c (a_n c^{n-1} + \dots + a_1 d^{n-1})$$

ולכן $c | a_0 d^n$. הנחנו שהשבר $\frac{c}{d}$ הוא מצומצם, כלומר $(c, d) = 1$. לכן $c | a_0$, כדרוש. באופן דומה מוכיחים $d | a_n$. נעיר שהתרגיל תקף עבור כל תחום פריקות יחידה R במקום $\mathbb{Z}$, ושדה השברים של R במקום $\mathbb{Q}$.

תרגיל 8. יהי p מספר ראשוני. הראו שלכל $n > 1$ טבעי המספר $\sqrt[n]{p}$ הוא אי רציונלי.

פתרו. נתבונן בפולינום $f(x) = x^n - p$. ברור כי $\sqrt[n]{p}$ הוא שורש של f . אם $\frac{c}{d} \in \mathbb{Q}$ שורש של f , אז $c \in \{\pm 1, \pm p\}$ ו- $d \in \{\pm 1\}$ לפי תרגיל 7. אבל לכל $n > 1$ מתקיים

$$f\left(\frac{c}{d}\right) = (\pm p)^n - p \neq 0$$

ולכן אין שורש רציונלי ל- f .

לשאר התרגול נניח כי R הוא תחום פריקות יחידה, ו- F הוא שדה השברים שלו, אלא אם נאמר אחרת.

האינטואיציה הראשונית היא לחשוב שבשדה השברים יותר דברים מתפרקים, בדומה לכך ש- $x^2 + 1$ אי פריק מעל $\mathbb{R}$ אבל פריק מעל $\mathbb{C}$. מסתבר שזה לא ממש כך:

דוגמה 9. הפולינום $2x + 2$ פריק מעל $\mathbb{Z}$: $2x + 2 = 2(x + 1)$ וזה פירוק אמיתי. אבל מעל $\mathbb{Q}$ הפירוק הזה לא אמיתי (כי 2 הפיך) והפולינום אי פריק. אבל הפירוק הזה מעל $\mathbb{Z}$, הוא לא באמת "הוגן" ולכן אנחנו קוראים לפירוק של פולינום כשאחד הגורמים הוא סקלר **פירוק לא אמיתי**. פירוק אמיתי של פולינומים הוא פירוק לפולינומים מדרגות נמוכות יותר.

Content

הגדרה 10. יהי $f(x) = a_n x^n + \dots + a_1 x + a_0 \in R[x]$ פולינום. **התכולה** של f היא המחלק המשותף המירבי של המקדמים $a_0, a_1, \dots, a_n$ ומסמנים אותה ב- $c(f)$.

Primitive

הגדרה 11. פולינום $f \in R[x]$ יקרא **פרימיטיבי** אם מקדמיו זרים, כלומר $c(f) = 1$.

דוגמה 12. כל פולינום מתוקן הוא פרימיטיבי. הפולינום $6x^2 + 10x + 15 \in \mathbb{Z}[x]$ גם הוא פרימיטיבי, למרות שכל זוג מקדמים שלו אינו זר.

Eisenstein's criterion

משפט 13 (קריטריון אייזנשטיין). יהי R תחום פריקות יחידה, ויהי $P \triangleleft R$ אידיאל ראשוני. יהי $f(x) = a_n x^n + \dots + a_1 x + a_0 \in R[x]$ פולינום המקיים

$$\bullet a_i \in P \text{ לכל } i \neq n$$

$$\bullet a_n \notin P$$

$$\bullet a_0 \notin P^2$$

אז f אי פריק ב- $F[x]$ (אין לו פירוק אמיתי מעל R). אם f פרימיטיבי ב- R , אז f אי פריק ב- $R[x]$.

במקרה הפרטי שבו $P = \langle p \rangle$ עבור איבר ראשוני p התנאים לעיל שקולים לכך ש- p לא מחלק את a_n , מחלק את a_i עבור $i \neq n$ ו- p^2 לא מחלק את a_0 .

הוכחה. נניח בשלילה כי $f = g \cdot h$ פירוק אמיתי. נסמן

$$g(x) = c_k x^k + \dots + c_1 x + c_0, \quad h(x) = b_{n-k} x^{n-k} + \dots + b_1 x + b_0$$

עבור $0 < k < n$. יהי b_i המקדם עם אינדקס מינימלי ב- h שלא שייך ל- P ויהי c_j המקדם עם אינדקס מינימלי ב- g שלא שייך ל- P . נתבונן בפירוק הפולינומים מעל תחום השלמות R/P , ונקבל $b_i c_j \equiv a_{i+j} \pmod{P}$. מפני ש- P ראשוני, אז $b_i c_j \notin P$, ולכן $a_{i+j} \notin P$. זה יתכן רק כאשר $i+j = n$, ולכן $i = n-k$ ו- $j = k$. בפרט, $b_0, c_0 \in P$, ולכן $a_0 = b_0 c_0 \in P^2$. שזו סתירה. לכן אין פירוק אמיתי. $\square$

דוגמה 14. הפולינום $f(x) = 22x^5 + 27x + 15$ הוא אי פריק מעל $\mathbb{Z}$ כי הוא מקיים את קריטריון אייזנשטיין עבור $p = 3$. כלומר 3 לא מחלק את 22, מחלק את 27 ואת 15, אבל 3^2 לא מחלק את 15.

דוגמה 15. הפולינום $f(x) = x^6 - 30x + 15$ הוא אי פריק מעל $\mathbb{Z}[i]$ כי הוא מקיים את קריטריון אייזנשטיין עבור $P = \langle 3 \rangle$, וראיתם בתרגיל בית כי 3 ראשוני ב- $\mathbb{Z}[i]$.

תרגיל 16. הוכיחו כי הפולינום $f(x, y) = y^2 + x^2 y + 2y + x^4 + 5x^2 + 6$ הוא אי פריק ב- $\mathbb{Z}[x, y]$.

פתרו. נסמן $S = \mathbb{Z}[x]$, ונחשוב על $f(x, y)$ כאיבר בחוג $S[y] = \mathbb{Z}[x, y]$. כלומר

$$f(x, y) = y^2 + (x^2 + 2)y + (x^2 + 2)(x^2 + 3)$$

נזכר ש- S הוא תחום פריקות יחידה, ונשים לב שהאיבר $p(x) = x^2 + 2$ הוא ראשוני ב- S (למשל לפי קריטריון אייזנשטיין עבור 2). כעת ניתן להשתמש בקריטריון אייזנשטיין לגבי האידיאל $\langle p \rangle$ ב- $S[y]$ כדי להוכיח ש- f אי פריק.

תרגיל 17. הוכיחו האם $f(x) = x^2 - 3$ אי פריק ב- $\mathbb{Z}[\sqrt{-2}][x]$.

פתרו. בחוג $S = \mathbb{Z}[\sqrt{-2}]$ אי אפשר להשתמש בקריטריון אייזנשטיין עם $P = \langle 3 \rangle$ כי $1 + \sqrt{-2} \in S$ אבל $3 = (1 + \sqrt{-2})(1 - \sqrt{-2})$, כלומר 3 פריק, ולכן אינו ראשוני. $N(1 + \sqrt{-2}) = 1^2 + 2 \cdot 1^2 = 3$, מפני שהנורמה שלו היא ראשונית, כלומר בנוסף, S אוקלידי, ובתחום אוקלידי מתקיים שכל איבר אי פריק הוא ראשוני. כלומר ניתן להשתמש בקריטריון אייזנשטיין עם $P = \langle 1 + \sqrt{-2} \rangle$, ולהוכיח ש- f אי פריק ב- $\mathbb{Z}[\sqrt{-2}][x]$.

הערה 18. קריטריון אייזנשטיין נותן תנאי מספיק, אך לא הכרחי לאי פריקות של פולינומים. לדוגמה $x^2 + 4$ או $x^2 + 1$ אי פריקים מעל $\mathbb{Q}$, למרות שאינם מקיימים את הקריטריון. לעומת זאת $x^4 + 4$ פריק ב- $\mathbb{Q}$, שכן

$$x^4 + 4 = (x^2 + 2x + 2)(x^2 - 2x + 2)$$

טענה 19. יהיו $a, b \in F$, ונניח $a \neq 0$. אז $f(x) \in F[x]$ אי פריק אם ורק אם $f(ax+b)$ אי פריק.

דוגמה 20. כדי להוכיח ש- $f(x) = 8x^3 + 6x^2 + 1$ אי פריק מעל $\mathbb{Q}$ נציב $x \mapsto x + 1$ ונקבל

$$f(x+1) = 8x^3 + 30x^2 + 36x + 15$$

שמקיים את קריטריון אייזנשטיין עבור $p = 3$. לכן $f(x+1)$ אי פריק, ולכן $f(x)$ אי פריק מעל $\mathbb{Q}$.

דוגמה 21. כדי להוכיח ש- $f(x) = x^4 + 4x^3 + 6x^2 + 2x + 1$ אי פריק מעל $\mathbb{Q}$ נציב $x \mapsto x - 1$ ונקבל

$$f(x-1) = x^4 - 2x + 2$$

שמקיים את קריטריון אייזנשטיין עבור $p = 2$. לכן $f(x-1)$ אי פריק, ולכן $f(x)$ אי פריק מעל $\mathbb{Q}$.

תרגיל 22. הוכיחו כי $x^n - y \in F[[y]][x]$ הוא אי פריק.

פתרון. נרצה להשתמש בקריטריון אייזנשטיין עבור $y \in F[[y]]$. לשם כך נראה כי y ראשוני שם.

תחילה נוכיח שהוא אי פריק. נניח שיש פירוק $y = \alpha(y) \cdot \beta(y) = (\sum a_n y^n) (\sum b_m y^m)$ נשווה מקדמים ונקבל

$$a_0 b_0 = 0, \quad a_0 b_1 + a_1 b_0 = 1$$

בלי הגבלת הכלליות קיבלנו $b_0 = 0$, ואז מהמשוואה השנייה נקבל $a_0 b_1 = 1$. לכן $a_0 \neq 0$, ולכן $\alpha(y)$ הפיך ב- $F[[y]]$. כלומר y הוא אי פריק. הוכחנו ש- $F[[y]]$ הוא אוקלידי ולכן y גם ראשוני. כל מה שנשאר הוא לשים לב ש- $x^n - y$ מקיים את קריטריון אייזנשטיין עבור $P = \langle y \rangle$ ולכן הוא אי פריק.

משפט 23 (אחת הגרסאות של הלמה של גאוס). יהי $f(x) \in R[x]$ פרימיטיבי. אז $f(x)$ אי פריק מעל R אם ורק אם f אי פריק מעל F .

מסקנה 24. תחת אותם תנאים, נניח $g(x) \in R[x]$. אז $g|f$ ב- $R[x]$ אם ורק אם $g|f$ ב- $F[x]$.

כלומר בעיות פירוק וחלוקה של פולינומים מעל $\mathbb{Q}$ "שקולות" לבעיות פירוק וחלוקה של פולינומים מעל $\mathbb{Z}$.

תרגיל 25. הוכיחו כי החוג הבא הוא שדה:

$$T = \mathbb{Q}[i](x)[y] / \langle y^9 - x^5 + 10 \rangle$$

פתרון. נסמן $F = \mathbb{Q}[i](x)$ שהוא שדה. זהו חוג השברים של $R = \mathbb{Z}[i][x]$ (ודאו שאתם יודעים למה). נשים לב ש- $F[y]$ הוא תחום אוקלידי, ולכן כדי להוכיח ש- T הוא שדה, מספיק להראות שהפולינום $f(y) = y^9 + (-x^5 + 10)$ במשתנה y הוא אי פריק ב- $F[y]$. הרי כל אי פריק הוא ראשוני בתחום ראשי, ואידאל ראשוני הוא מקסימלי שם. לפי הלמה של גאוס, מספיק להראות ש- $f(y)$ אי פריק ב- $R[y]$, כי $f(y)$ פרימיטיבי. נראה שהוא אי פריק בעזרת קריטריון אייזנשטיין. נרצה להראות ש- $-x^5 + 10$ הוא ראשוני ב- R . מפני ש- R תחום פריקות יחידה, מספיק להוכיח שהוא אי פריק. אז שוב נשתמש בקריטריון אייזנשטיין עם $1 + i$ שידוע לנו שהוא ראשוני ב- $\mathbb{Z}[i]$ (וששאר הדרישות מתקיימות). שימו לב ש-2 ו-5 אינם ראשוניים ב- $\mathbb{Z}[i]$, ולכן לא יכולנו להשתמש בהם.

קיבלנו ש- $-x^5 + 10$ אי פריק ב- R , לכן ראשוני שם, לכן $f(y)$ אי פריק ב- $R[y]$, לכן אי פריק ב- $F[y]$, לכן $\langle f(y) \rangle$ מקסימלי ב- $F[y]$, ולכן T שדה. שימו לב שהשימוש בלמה של גאוס היה קריטי, כי אחרת לא יכולנו להשתמש בקריטריון אייזנשטיין.

תרגיל 26. יהי $f(x, y, z) = x^2 + y^2 + z^2 \in F[x, y, z]$. נניח $\text{char } F \neq 2$. הוכיחו כי f אי פריק.

פתרון. נעיר שאם $\text{char } F = 2$, אז f פריק מפני ש- $f(x, y, z) = (x + y + z)^2$. נסמן $S = F[y, z]$, ואז $F[x, y, z] = S[x]$. מעל S הפולינום f הוא פולינום מתוקן ממעלה 2 עם מקדם חופשי $y^2 + z^2$. נרצה להראות שקיים $p \in S$ ראשוני כך ש- p מחלק את $y^2 + z^2$, אבל p^2 לא מחלק אותו.

החוג S הוא תחום פריקות יחידה, ולכן כל איבר מתפרק למכפלת ראשוניים. יהי $p \in S$ איבר ראשוני עם חזקה לא טריוויאלית של z המחלק את $y^2 + z^2$. נסמן $T = F[y]$, וב- k את שדה השברים שלו (כלומר $k = F(y)$). נשים לב כי $S = T[z]$. מכיוון ש- $y^2 + z^2$ פולינום מתוקן ב- $T[z]$, אז לכל פולינום $g(z) \in T[z]$, לפי המסקנה $g|f$ ב- $T[z]$ אם ורק אם $g|f$ ב- $k[z]$.

נניח בשלילה כי p^2 מחלק את $y^2 + z^2$ ב- $k[z]$. אז $y^2 + z^2 = p^2 \cdot h(z)$ ואז $\frac{\partial(y^2+z^2)}{\partial z} = 2z$. לכן כל צירוף לינארי (עם מקדמים מ- $k[z]$) של $y^2 + z^2$ ו- $\frac{\partial(y^2+z^2)}{\partial z}$ מתחלקת ב- p . אבל

$$\frac{1}{y^2}(y^2 + z^2) - \frac{z}{2y^2} \cdot \frac{\partial(y^2 + z^2)}{\partial z} = 1$$

(כאן אנחנו משתמשים בכך שהמאפיין שונה מ-2), וזו סתירה. כלומר p^2 לא מחלק את $y^2 + z^2$ ב- $k[z]$, ולכן הוא לא מחלק את $y^2 + z^2$ ב- $T[z]$. כלומר קיים ראשוני $p \in S$ המחלק את $y^2 + z^2$, אבל p^2 לא מחלק אותו. לכן מתקיים קריטריון אייזנשטיין, ולכן f אי פריק ב- $F[x, y, z] = S[x]$.